

THE SF FAIRY TALE IN I.C. VISSARION'S WORK – AN EARLY GENRE OF ROMANIAN SPECULATIVE FICTION

Mircea BREAZ, Associate Professor, PhD, „Babeş-Bolyai” University Cluj-Napoca

Abstract. The study The SF Fairy Tale in I.C. Vissarion's Work – An Early Genre of Romanian Speculative Fiction starts from the premise that SF is always traceable in the field of literature in general, as a special case of architextuality, of a generative relation with all types of virtual discourse yielding its concrete representations. In the field of these emerging texts, the type of literarity best identified in the SF fairy tale resides in the recurrent attempts to endow the phenomenal realm (the profane world, history, human condition) with outlandish features, to transcend individual experiences by means of the allegorical association of fairly common aspects with the exemplarity of fundamental existential human events. From this perspective, the textual-thematic approach on the specific elements of I.C. Vissarion's fiction (1879-1951), points out – in Agerul Pământului (1939) – some unexpected, rather uncommon aspects of the relationship between the fairy tale and SF literature. Our conclusions highlight the fact that I.C. Vissarion is considered the creator of „Romanian SF fairy tale” (F. Manolescu, 1980) and that his literary work illustrates a first major step in the development – in Romania – of the specific type of speculative fiction represented by SF in general; it opened the way for further consolidation of this new literary territory, constantly situated in the avant-garde of any new type of literature, placeable at the crossroads of genres during the first half of last century.

Keywords: literarity, textual-thematic approach, SF fairy tale, SF literature, speculative fiction.

Dacă, pornind de la termenii propuși de Florin Manolescu (1980), literatura SF pentru copii este definibilă ca o așa-numită literatură S.F. „de gradul I”, adică o literatură a posibilului, cu model direct, în care predomină idealul științific al popularizării științei și care este situabilă sub semnul unui deziderat didactic, literatura SF pentru tineret poate fi înțeleasă, în schimb, ca literatură SF „de gradul II”, respectiv ca o literatură a probabilului, cu model indirect, care evidențiază preeminența idealului estetic al verosimilității artistice, relevând mai curând un deziderat preponderent de natură estetică. După cum observam cu ocazia unei abordări anterioare a aceleiași problematici (Breaz, 2011: 153-194), în primul caz, reperul literar emblematic este creația lui Jules Verne, iar în cel de-al doilea, modelul consacrat este recunoscut de regulă în creația vizionară a lui Herbert George Wells.

În literatura SF autohtonă, basmele SF, gen ficțional inaugurat și consacrat la noi de creația lui I.C. Vissarion, ilustrează atât interferența celor două modele, cât și relativa trecere de la primul la cel de al doilea dintre ele. Dincolo însă de calitatea acestui transfer ficțional, importantă este reflecția presupusă de discuția asupra acestei mutații în domeniul condiției literaturii pentru copii și tineret în general: „Literatura S.F. este privită ca parte a literaturii de aventuri și, împreună cu romanul polițist și proza exotică de călătorie, ea este considerată ca fiind, înainte de toate, o literatură pentru copii și tineret” (Manolescu, 1980; 261, s.n.). O opinie similară întâlnim, spre exemplu, și la Dumitru Micu (1996: 297-305), pentru care

literatura SF este tot o „subspecie a prozei de aventuri”, a cărei „unică finalitate posibilă e aceea de a instrui agreabil, a procura distracție cu folos”. Discreditând evident exagerat latura estetică al literarității SF-ului pentru copii și tineret, criticul simplifică foarte mult datele discuției, conchizând în termenii acceptării acestui domeniu literar exclusiv în datele intenționale ale dezideratului popularizării științei: „Așa numita *science fiction* e o specie literară de promoție recentă și încă în căutarea propriei identități. Destinată consumului popular și legitimându-se prin preocuparea de a face cât mai larg accesibil universul științei, ea nu-și poate impune drept țel specific rafinamentul artistic” (Micu, 1996: 297-298).

Firește că este incontestabilă recunoașterea unui deziderat didactic al literaturii SF, însă idealul pedagogic de popularizare a științei definește în primul rând literatura SF de gradul I, ca primă vârstă a devenirii literaturii SF. Acesteia mai cu seamă i se cerea „să popularizeze, să instruiască și să educe, prin prospecțiuni pe termen scurt, de tipul scenariilor viitorologice” (Manolescu, 1980: 260, *s.n.*), iar acest ideal a putut fi recunoscut în numeroase mărturii literare de la începutul secolului trecut, între care cunoscuta declarație-manifest (1913) a lui Henric Stahl, autorul „primului nostru roman clasic S.F.” (*Un român în Lună*, 1914): „A face *literatură folositoare*. Aceasta e ținta ce o urmăresc (...). De astă dată am vrut să dau sub forma unui roman, atrăgător de se poate, un adevărat tratat de astronomie populară, fără socoteli, fără cifre, fără statistică, și într-o formă literară cât mai îngrijită, cu fraza ritmată (...). Nu știu dacă am avut puterea de imaginație, umorul și nota de înduioșare ce am căutat a presăra în roman spre a-l face citibil.” (Henric Stahl, *apud* Manolescu, 1980: 232).

Dincolo însă de idealurile pedagogice ale didactizării literaturii, adică pe versantul estetic al acestui domeniu literar, istoria devenirii literaturii SF în România va înregistra treptat, mai cu seamă spre sfârșitul secolului trecut, o mișcare de emancipare și de autonomizare, concomitent cu o tendință de sincronizare cu direcțiile dezvoltării literaturii S.F. în plan european și mondial: „În deceniul șase asistăm la apariția unei mentalități teoretice noi, care scoate înțelegerea literaturii S.F. din domeniul vulgarizării și al didacticii și o situează în contextul mai adecvat al problematicii umane și al verosimilității morale, caracteristice oricărei literaturi (...).” (Manolescu, 1980: 260).

În opinia mult mai nuanțată exprimată de Florin Manolescu, tocmai prin capacitatea de integrare a temelor literaturilor vechi, antice și medievale, mai ales, precum și a cosmologiilor populare, literatura SF în general – și aceea pentru copii (și tineret) în special – a devenit forma cea mai cunoscută de transfigurare artistică a mitologiei zilelor noastre. Mai ales în forma „*basmelor SF*”, ca „basmă ale ființei” moderne, aceste creații ale literaturii de anticipație științifico-fantastică pentru copii (și tineret) se înscriu într-un subgen fantastic sensibil diferit de celelalte (sub)genuri fantastice, printr-un tip special de plauzibilitate, direct proporțional cu gradul de congruență a atitudinilor specifice sistemelor diferite de valori propuse, respectiv valorile științifice, valorile estetice și valorile morale, formative sau educative. Cu toate acestea, „nu noutatea absolută a unei anticipații și nici analiza ei tehnică, în detalii, determină valoarea unui text S.F. Dacă lucrurile s-ar petrece așa, atunci un fapt extraliterar ar fi decisiv pentru importanța unui gen, ca literatură, și dintr-o analiză a valorilor, a semnificației și a tehnicilor literare, critica S.F. s-ar transforma într-un inventar de «descoperiri» și de «invenții». De fapt, anticipația științifică sau tehnică reprezintă un element de definiție formală a literaturii S.F., care se poate transforma în valoare literară, în funcție de vocația autorului” (Manolescu, 1980: 48).

Din această perspectivă, apreciem că basmele SF din creația lui I.C. Vissarion ilustrează exemplar necesara interdependență dintre valoarea literară și vocația de scriitor. Remarcabil este, în acest sens, un inedit cuvânt al autorului către cititori (*De citit naintea basmelor*), care se constituie ca o meditație asupra condiției literaturii SF, o profesiune de credință în care autorul pledează pentru recunoașterea profunzimii vizionare a imaginației populare, așa cum aceasta se regăsește și în opera sa, care proiectează o tulburătoare, dar plină de speranță viziune autohtonă asupra destinului speciei umane într-o foarte îndepărtată lume a viitorului: „Pe lângă celelalte feluri de literatură, basmele au oglindit epoci sociale din prezent și din viitor – poate mai mult din viitor decât în prezent. Prin fantasticul lor, multe din ele au depășit prevederile de progres ale vieții prezente. Dacă raiul și iadul n-ar fi fost afirmații ale religiilor, cu siguranță ar fi fost afirmații ale basmelor. Sufletul omului liberat de îngrădirile logicii timpului – căci și logica crește sau își mărește sfera potrivit cu timpul – pornește într-o lume de închipuiri frumoasă și minunată. Și dacă omul e dintre cei de jos, dintre cei socotiți simpli sau proști, închipuirea lor e socotită copilărie și bună pentru copii. Basmele sunt socotite literatura celor simpli, a celor care nu știu ce e ăla verosimil ori logică. Dacă ai vrea să judeci basmele după articolele logicii – din vremea când se născocesc – le-ai găsi nelogice și le-ai condamna poate la neexistență. Îngăduindu-le însă și pe ele, ca pe niște umilite flori ale sufletului simplu, dar tot omenesc, vei vedea mai târziu că ele au fost o descripție frumoasă a vieții din viitor. Și dacă ești om drept, care să recunoști meritele ori la cine sau ori de unde le-ai vedea, te vei mira cum cei mai simpli, adică proștii, au văzut mai departe canvațații; cum ei, cei mai din adâncul întunericului, au văzut așa de sus luminile cerului... Numai noaptea se pot vedea stelele! În lumina aceasta trebuie să privești și basmele” (Vissarion, 1985: 3).

Pe deplin conștient că, prin scrierea unor asemenea „basme noi”, contribuie atât la configurarea unei noi varietăți tipologice în cadrul unui gen ficțional consacrat, cât și la prefigurarea unei viziuni românești asupra viitorului, I.C. Vissarion polemizează subtil nu numai cu vocile receptării interne (de pe pozițiile superiorității creației asupra criticii literare), ci și (chiar dacă indirect) cu voci ale literaturii universale de gen, care, în chiar zorii civilizației moderne, profeteau deja absența unui viitor al omenirii. Nu altceva avea să afirme mai târziu Gérard Klein (1999: 161-162), atunci când sublinia necesitatea ca popoarele să aibă viziuni proprii asupra viitorului – vector indispensabil al construcțiilor identitare naționale. Relevarea aceluiași sens adânc al umanismului literaturii SF poate fi recunoscută și la I.C. Vissarion, în termenii specifici funcției de aspirație spre ideal la care trimit cunoscutele *Explicații pentru cititori* (1939: 4-5, s.n.) din prefața amplei alegorii antirăzboinice *Agerul Pământului*, ultimul său basm SF: „Iubite cetitor, în basme s-au pus cele mai înalte idealuri omenești !... Românul a pus în *doine* dorul și jalea lui, și în *basme* a pus idealul lui înalt. Gândește un pic... Făt frumos ce mergea cu calul pe d-asupra florilor, pe potriva norilor; calul lui mânca foc, calul lui îl ducea, nu cu gândul, că l-ar fi prăpădit, ci ca vântul... Calul lui censeamnă astăzi ?... Făt frumos se luptă apoi cu zmeii, care sugeau sânge de oameni, și ajutat de păsări, de vânt, de apă, de nori, de câte un șoarece chiar, înfrângea pe zmei, pentru că erau cu el *condițiile de viață bună pentru toți*, iar cu zmeii erau *împotrivirile vieții, condițiile ce produc moartea*. Iată *idealul vechi*, și acum gândiți la aeroplane, la telefonie fără fir, la atâtea și atâtea minuni de azi, tot închipuiri zugrăvite în povestirile din trecut. Gândiți la Jules Verne, la câte a scris, la basmele lui științifice, ce azi sunt *realități mecanice*.”

În esență, indiferent de numele lor (Floreal, Zapis Împărat sau Ber-Căciulă-Împărat), împărații-inventatori din basmele lui I.C. Vissarion sunt, după cum va observa Victor Crăciun (1983: xxxvi), figuri de remarcabili umaniști, savanți ei înșiși sau îndrumători ai savanților, care se detașează nu numai de atributele tipice eroilor din basmele românești tradiționale, ci și de elementele miraculoase propriu-zise din aceste creații: „Cei mai de seamă eroi ai lui Vissarion contopesc în ființa lor morală căutările și gândurile înalte ale lui Faust, cu bunătatea adânc umană și spiritul de dăruire al lui Don Quijote și cu demnitatea și vitejia lui Făt-Frumos, Prâslea cel Voinic sau Harap Alb. Dincolo de coordonatele realului, ei cred într-o lume posibilă a înțelegerii, cârmuită de înțelepciune și slujită de fenomene și aparate științifice negândite încă de cei mai avântați inventatori, pe vremea când Vissarion le plăsmuia în lucrările sale tehnice și în basme”.

Exagerarea potrivit căreia literatura SF este asimilată literaturii fantastice de astăzi (Caillois, 1971: 65-66), reprezentând o variantă a fantasticului, un fel actualizat al acestuia de a se exprima (Marino, 1973: 673-675), își are originea, în opinia lui Florin Manolescu (1980: 50-54), pe de o parte în adevărul faptului că, prin câteva dintre cele mai importante dominante ale condiției sale literare, SF-ul se situează în descendența literaturii fantastice (romanul gotic european), iar pe de altă parte, în ignorarea celorlalte filiere genealogice care exprimă atitudini noi față de cunoaștere și față de realitate: „în timp ce fantasticul reprezintă o breșă și, implicit, o agresiune a iraționalului în real, fantasticul științific păstrează mereu legătura rațională cu acesta, ceea ce face ca, în cele din urmă, el să se poată transforma, printr-o interpretare adecvată, într-un real. S.F.-ul este un real plauzibil, posibil sau virtual, fantasticul este un ne-real” (Manolescu, 1980:52). Cu toate acestea, pe urmele lui Roger Caillois (1970: 23) sau Tzvetan Todorov (1973), Florin Manolescu (1980: 59) va sublinia totuși că „asemănarea dintre basm și S.F. se întemeiază pe o năzuință comună: nevoia omului de a-și satisface și de a exprima dorințe sau temeri colective, «să se deplaseze într-o clipită, să se facă nevăzut, să acționeze de la distanță, să se metamorfozeze după plac, să-și vadă treaba îndeplinită de animale-slugi sau de sclavi supranaturali, să poruncească duhurilor și elementelor naturii, să posede arme invincibile, alifii eficace, saci fără fund, filtre irezistibile, să scape, în sfârșit, de bătrânețe și de moarte”». În cunoscutele sale comentarii la *Legenda Meșterului Manole* (1943: 9-10), Mircea Eliade observa de asemenea că cea mai semnificativă deosebire dintre omul modern și omul arhaic rezidă tocmai în natura relativ diferită a recursului la anumite lucruri sau acte simbolice, din perspectiva funcției integratoare și inițiatice a acestora, ca obiecte cu valoare arhetipală, trimitând la o realitate ultimă, de natură metafizică: „pentru omul arhaic, un lucru sau un act nu are semnificație decât în măsura în care participă la un prototip sau în măsura în care repetă un act primordial (bunăoară, Creația). (...) Valoarea lor se datorește arhetipului cosmic din care descind și de la care se revendică. (...) Ele nu sunt niște simple «obiecte», ci, într-un anumit sens, un microcosmos. (...) Un asemenea «obiect» capătă semnificație în măsura în care, rămânând în același timp el însuși, exprimă sau reprezintă un principiu cosmic. «Obiectul» e sporit prin nenumărate valențe: este ideogramă, simbol, emblemă, centru de energie cosmică, consubstanțialitate – toate acestea simultan sau succesiv. Dar, măcar printr-una din aceste valențe, el participă neconținut la principiul de la care se revendică. Este suficient un contact direct pentru ca, prin el, omul să fie integrat într-un ritm sau într-o unitate cosmică”.

Florin Manolescu (1980: 235-236) ilustrează corespondența textual-tematică și funcțională dintre „obiectele năzdrăvane”, motive literare purtătoare ale mentalității și ale idealurilor omului arhaic, și „obiectele SF”, vectori literari ai gândirii și ai imaginarului omului modern, recurgând la o inedită paralelă intertextuală între basmele lui Petre Ispirescu, pe de o parte, și basmele SF ale lui I.C. Vissarion, pe de altă parte: „Înlocuind elementul miraculos, covorul zburător, calul care se hrănește cu jeratic, fluierul fermecat, iarba fiarelor, oglinzile magice, năframa ca instrument de comunicare la distanță și, în general, *obiectele năzdrăvane*, cu aceste invenții personale, I.C. Vissarion transformă povestea populară într-o formă specială a literaturii S.F. În definitiv, oricât ar părea de curios, operațiunea aceasta este chiar în spiritul folclorului. În sens larg, basmul *Tinerețe fără bătrânețe și viață fără de moarte*, din colecția Ispirescu este o tulburătoare poveste S.F. pe tema paradoxelor temporale.”(...) În chip și mai explicit, elementele tehnice pot pătrunde într-un basm atunci când povestitorul deține informații științifice sau a înțeles, fie și instinctiv, că dorințele pot fi realizate prin intervenția științei, care s-ar putea substitui miraculosului. Tot la Ispirescu, în basmul *Hoțu Împărat*, un tânăr crai care a învățat toate meseriile din lume construiește un fel de foișor cu care se ridică în cer, spre uimirea părinților săi”.

Două sunt rutele interpretative care pot fi asociate în caracterizarea lui Floreal, eroul civilizator din basmul SF *Agerul pământului* – ambele, puternic infuzate de simbolismul mesianic creștin. Prima presupune o lectură în cheie arhetipală, trimitând la elemente ale mitologiei precreștine autohtone, iar cealaltă – tot mitologică, dar în sens larg – presupune înțelegerea condiției protagonistului în termenii ficționali ai unei robinsonade moderne. Astfel, recunoașterea unui paralelism între pseudo-adoptația lui Floreal, ca fiu spiritual al lui Țopler, și inițierea de către Zamolxis a medicilor traci sau a preoților candidați la investitura sacerdotală, din rândul cărora, după Strabon, se va ridica Deceneu (chiar dacă, sub domnia lui Burebista, relativ împotriva cultului zamolxian), reprezintă o opțiune interpretativă care poate explica transformarea lui Floreal într-un conducător luminat, un profet venerat de poporul său insular, ca un „iubit păstor” al soartei lor comune.

Departat de casă, dar inițiat și tutelat de o dublă instanță paternă, una terestră, reprezentată de maestrul Țopler, un Zamolxis al veacului tehnologic, iar cealaltă, extraterestră, constituită în planul întâlnirilor sale spirituale cu Împăratul-tată, Floreal va deveni – asemenea tatălui său odinioară, în patria natală – un constructor al viitorului lumii noi în care îi va fi dat să trăiască. Însuși Împăratul-tată se dovedise în trecut un asemenea mesager spiritual, o adevărată călăuză divină a poporului împărăției peste care a domnit: „Cei bătrâni îl socoteau un trimis al lui Dumnezeu, ca să-i călăuzească prin rosturile foarte nepricepute ale vieții” (Vissarion, 1985: 263). Tocmai pentru această exemplară exercitare a virtuților sale vizionare în sprijinul celor mulți, Împăratul-tată va primi drept recompensă divină învoirea ca și după moarte să mai poată păstra legătura cu cei trei feciori ai săi, pentru a-i sfătui în momentele de cumpănă ale vieții, chiar dacă asta nu se va întâmpla până la urmă decât în cazul celui mai mic dintre fii, Floreal, adevăratul său urmaș spiritual. Mezinul familiei e un Ales căruia îi este hărăzit un destin de excepție. Înalta menire a fiului cel mic e cunoscută și ocrotită prin știința clarvăzătoare a Împăratului-tată: „Celui mic îi dau eu ajutor, să-și trăiască viața altfel” (Vissarion, 1985: 267). Continuarea nobilei misiuni a Împăratului-tată și după săvârșirea acestuia din viața pământească echivalează cu perpetuarea unei

moșteniri inițiatice în slujba căreia Tatăl va continua să-și ajute Fiul, alăturându-i-se, la nevoie, până și din îndepărtata sa patrie cosmică:

„– Am plecat, fiule... Stau foarte departe de aici... O zi pe pământul meu este lungă cât șapte ani d-aici... Știința voastră astronomică n-a ajuns nici să vadă pământul nostru și nici să socotească distanța pământului unde stăm noi... Mă duc!... Dumnezeu, printr-ai lui sfinți, să vă călăuzească în întunericul pământului ce odată era și al meu...

– Tată, tată, azvârl toată știința d-aici pentru un pic de știință cerească... Stai și spune-mi...” (Vissarion, 1985: 353).

O figură literară aparte e aceea a maestrului Țopler. Ca un alt Zamolxis, „zeul al pământului, al morții și al nemuririi” (Vulcănescu, 1987: 111), acest enigmatic învățător recunoaște știința pitagoreică din „lucrările” zmeilor, fiii săi denaturați de care se simte înstrăinat, și împărtășește această cunoaștere co-ziditorilor unei noi civilizații, alături de care are șansa desăvârșirii: „Zisei că mari învățați sunt fiii zmeoaicii!... Aici, în construcția acestui palat, sunt întrupate cele mai multe descoperiri numerice și științifice. Aici este generație aplicată, mecanică aplicată, știință numerică aplicată, știința asupra materiei ce formează pământul iarăși aplicată!... De ce-or fi răi, de ce-or fi răi?! Că răutatea nu e viață; că facerea de rele nu e bine, că astea nu sunt semnele unei științe desăvârșite” (Vissarion, 1985: 298).

În această descendență mitologică, după Victor Kernbach (1978: 283-284; 1994: 68-81), două sunt componentele esențiale ale figurii centrale a cultului zamolxian, care contaminează și în construcția figurii demiurgice a învățatului Țopler: zeul mesianic și eroul civilizator. De aici suma trăsăturilor caracteristice ale acestui complex personaj: cunoașterea științelor fundamentale pentru antichitate (astronomia, medicina), educația morală a populației (hrana sintetică, în locul sacrificiului animalelor), instruirea spirituală (dreptatea, moralitatea, virtuțile muncii și ale disciplinei spirituale), organizarea unui sistem religios, cu investitură sacerdotală și contribuția directă la organizarea politică a țării păstorite: „Socotit *daimon* de Herodot, erou zeificat de Strabon, mag și medic al sufletului de Platon, rege filosof de Iordanes, în antichitate, apoi zeu celest (V. Pârvan, M. Eliade), uneori chiar șaman arhetipal (E.R. Dodds), în cercetările moderne – Zamolxis este mai presus de orice simbolul esențial al modului de existență a unui popor: retragerea vremelnice a zeului în peștera sa sugerează practica unor mistere inițiatice” (Kernbach, 1978: 284). Prin urmare, în aceeași cheie hermeneutică, simbolică reînțoarcere a savantului-profet Țopler în lumea subterană a cunoașterii echivalează cu retragerea lui Zamolxis în străfundurile muntelui sacru Kogaion, leagăn teluric magic și binefăcător (Durand, 1997: 292-298) și centru chthonian al înțelepciunii autohtone: „Acum, iubite fiule, mai înainte de a mă-ngropa iar în laboratorul meu de chimie, vreau să petrec la nunta ta...” (Vissarion, 1985: 357). Durand (1997: 292-293) interpretează eufemizarea traseului semiotic constituit din ansamblul arhetipal cavitate (cavernă, peșteră, grotă, falie, criptă etc.) – casă (locuință, cameră, necropolă, beci, încăpere subterană etc.), supradeterminat de vocația sau de impunerea exilului insular, ca fiind strâns legat de simbolistica claustromorfă a securității mormântului-pântece matern, dar și de riturile reinvoluției și ale resurecției, consubstanțiale – în cadrul symbolismului intimității – „izomorfismului întoarcerii, al morții și al locuinței”. Densitatea acestui izomorfism al repaosului și al intimității este cu atât mai mare, cu cât asociindu-se deopotrivă complexității echivoce a claustrării voluntare și a condiției insulare, echivalează cu o „multiplă antifrază a destinului de muritor”, traductibilă în termenii repaosului care aduce nemurirea: „Între grotă și

casă ar exista aceeași diferență de grad ca între mama marină și mama telurică: grota ar fi mai cosmică și mai total simbolică decât casa. Grota e considerată de către folclor drept matrice universală și se înrudește cu marile simboluri ale maturizării și intimității, ca oul, crisalida și mormântul. Biserica creștină, după exemplul cultelor inițiatice ale lui Attis și Mithra, a știut admirabil să asimileze puterea simbolică a grotii, a criptei și a bolții. Templul creștin e în același timp mormânt-catacombă sau simplu locaș de păstrare a moaștelor, tabernacol păstrător al sfintelor taine, dar și matrice, poală în care se rezămislește Dumnezeu” (Durand, 1997: 299-300).

Asimilabile sau nu SF-ului, creațiile literare asociabile tematic genului ficțional al robinsonadei se găsesc într-o situație aparte. Denumindu-le cu un termen generic propus de Lawrence Durrell pentru „convenția heraldică a *insulei*” (Grigorescu, 1989: 12), includem aici cărțile *robinsonadei* sau ale „*islomaniei*”, între care pot fi menționate numeroase utopii ale izolării, ca reclusiune voluntară sau nu, în calitatea acestora de cronică ale resurecției spirituale (ca la I.C. Vissarion, în *Agerul Pământului*) sau, dimpotrivă, ale dezumanizării, jurnale ale derivei interioare sau ale rătăcirilor labirintice. Să amintim în acest sens doar câteva dintre scrierile aparținând mai mult sau mai puțin ariei tematice a alienării insulare: *Insula misterioasă* (Jules Verne), *Insula doctorului Moreau* (Herbert George Wells), *No Man is an Island* (Ray Bradbury), *Cvartetul din Alexandria* (Lawrence Durrell), *Insula altuia* (Jacques Perry) sau *Al doilea mesager* (Bujor Nedelcovici), *Vineri sau limburile Pacificului*, *Vineri sau viața sălbatică* (Michel Tournier).

Însoțit de un nou Vineri (*Agerul Pământului*), Floreal e, la rândul-i, un nou Robinson pe o nouă insulă misterioasă. De aici, caracterul și mai accentuat de basm SF al lucrării. Ca în tulburătorul „picnic” inițiativ la o margine de drum cosmic, din cunoscuta nuvelă cu subiect de roman a fraților Arkadi și Boris Strugațki, cei doi vor întâlni peste tot pe insulă semnele amenințătoare ale unei științe încă nedescoperite pe continente, în forma unor năzdrăvăniile ciudate, majoritatea fiind aplicații – aparate sau automate – potențial letale pentru tot ceea ce este viu: biciul alb care împietrește orice entitate inferioară intelectual și biciul roșu care despietrește orice este viu, garduri străbătute de curenți de electricitate de înaltă tensiune, aerul otrăvit de fumuri de acid cianhidric, senzori, clape, curse, trape, capcane, scări înșelătoare, canale cu apă tare (acid sulfuric) ce nu puteau fi străbătute decât în corăbii de sticlă cu trei rânduri de pereți izolatori, sare aprinzătoare (clorat de potasiu), spirt de cărbuni, gaze adormitoare, raze ultraviolete, spații ionizate, băi de „fosgen”, câmpuri electromagnetice etc. Fără număr vor fi mai apoi, într-o halucinantă suită de revelații, invențiile descoperite treptat de către protagoniști. Imaginarul SF al veacului modern substituie astfel, în substanța ficțională a fantasticului, miraculosul folcloric din mentalitatea omului arhaic: controlul vieții și al morții, invizibilitatea corpurilor, iluminatul artificial, alimentele sintetice și hrana conservată, mijloace de transport telekinetice (de tipul „mijloacelor de transport ale celor dorite”), armate de mercenari umani păstrate în anabioză, suflete comprimate în cisterne de hrană energetică (vase de sticlă cu apă vie asemenea celor care întrețineau puterea Mumei Pădurii în imaginarul autohton), puterea hipnozei (cercul magic al minții), comunicarea telepatică și controlul gândurilor, sisteme audio-vizuale închise de comunicații, radiofonia, pereți defensivi și uși cristalizate ce nu pot fi trecute decât prin generarea fenomenelor de rezonanță și granulare moleculară etc.

Ființe superioare într-un univers aparent inexpugnabil, zmeii sunt rezultatul unor multiple manipulări genetice și încrucișări ale creaturilor reptiliene (Zmeoaica-Mamă) cu reprezentanți superiori ai rasei umane (marele învățat Țopler-Tată), căreia i-au robit și resorbit sistematic, în timp, condiția și cunoașterea. Însuși Agerul Pământului, blândul căpcăun care va deveni fratele Ager într-o propovăduire a noii credințe – un Polifem robit de o Gorgonă zgrițuroaică, într-un stadiu anterior al experimentelor creației din insulă – este rodul uriaș al unor asemenea întrupări, desprinse parcă din familia creaturilor zămislite în faimoasa insulă a doctorului Moreau, imaginată de H.G. Wells: „Aici e un șir ce pare șir de evoluție sau de transformare în mai bine. Uriașul nostru e un fel de Igonodan, de pleziozan întârziat! (Vissarion, 1985: 306). Întâlnirea catalizatoare cu Floreal („Eu sunt dintre cei ce nu mint”, declamă Alesul) face posibilă această metamorfoză, accelerând ireversibil procesul de transformare a Agerului Pământului, care va deveni el însuși un agent al schimbării din insulă: „Nu spune minciuni!... Nu înșală, nu ia dreptul altuia, nu fură și iubește dreptatea... Asta înseamnă cinste, iar pe cinstit îl ajută Dumnezeu când puterea lui nu i-ar mai fi de ajuns. Înfrățit cu un om așa de puternic și de cu trecere la împăratul cerurilor, voi învinge zmeii.” (Vissarion, 1985: 278).

Zmeii sunt insoliți reprezentanți ai ateismului savant, pe care necredința i-a transformat în întrupări ale unui rău de neînțeles, iar Zmeoaica-Mamă e un monstru feminin nemuritor, „plin de geniu și de putere spirituală”, a cărei stranie uniune cu Omul-Tată e descrisă în termenii unei ciudate dialectici a iubirii și a urii, a atracției și a respingerii dintre regnuri până atunci incompatibile: „Neștiutorilor! Eu am ars-o și i-am răspândit cenușa pe văi și pe dealuri, și cenușa ei s-a strâns și zgrița s-a făcut la loc. Când dormeam fără grijă – copiii ei erau mici – ea a venit, m-a legat, m-a palmuit, m-a sărutat și m-a închis unde mă găsesc și acum... deci vine zgrița, și, dacă n-ai fi frumos, băiete, te ucide, cum pe zeci mii de tineri i-a ucis. (...) eu credeam că făcând-o fum, gaz și vapori de apă, scrum și cenușă, ea nu va mai învia, și totuși a-nviat...” (Vissarion, 1985: 302). De aceea, o perturbare în echilibrul acestei lumi autarhice nu se putea produce decât ca urmare a unei intruziuni din exterior, care se va produce în cele din urmă prin robinsonada cuplului simbiotic reprezentat de Floreal și Agerul Pământului, veniți pe insulă din lumea pământeană a continentelor, într-o salvatoare expediție inițiativă. Cu toate acestea, acțiunile celor doi intruși nu vor fi încununuate de succes decât ca urmare a alianței cu forța divină reprezentată de instanța cosmică a Împăratului-tată. Prin sosirea intempestivă a celor doi eroi civilizatori, invizibilul maestru Țopler, „tătucul” zmeilor și, până atunci, singura amenințare posibilă pentru aceștia, va intra într-un invincibil triumvirat eroic cu pământeni. Neașteptata concertare de forțe exterioare și interioare va precipita, prin urmare, sfârșitul lumii zmeilor și victoria alianței triumvirilor, marcând totodată începutul erei libertății nețârmurite pentru rasa umană insulară a „credincioșilor”, sub semnul temerității, al curajului de a persevera în căutarea unor mereu noi limane ale cunoașterii.

Crezul utopic al „bravei lumi noi” instituite în lumea insularilor va fi proclamat prin aceeași voce profetică a maestrului Țopler: «Afar necredința din sufletele noastre, afară cuvântul: „nu se poate” sau „e imposibil”. Încercați și absurdul, că nu se știe dacă și în domeniul socotit al lui nu s-o fi găsit adevărul cel mai adevărat, adică logica absolută. Nu vreau să mai aud cuvântul „nu se poate!”. Vreau să aud: „totul se poate, dar în anumite

condiții”. Căutați condițiile sub care orice lucru gândit sau dorit se poate» (Vissarion, 1985: 334).

Pentru Florin Manolescu (1980: 234), I.C. Vissarion este, așadar, „creatorul *basmului S.F. românesc*”: „Nu altceva se întâmplă la prozatorul I.C. Vissarion, pentru care basmele sunt, în fond, o formă veche a literaturii S.F.” (Manolescu, 1980: 236). Potrivit acestei opinii, creațiile literare ale lui I.C. Vissarion aparțin vârstei clasice a literaturii române clasice de gen, de la sfârșitul secolului al XIX-lea și, respectiv, de la începutul secolului XX, situându-se la confluența textual-tematică dintre structurile tradiționale ale literaturii fantastice propriu-zise (prin elementele sale fabuloase, magice sau miraculoase, care-l fac comparabil, spre exemplu, cu Petre Ispirescu) și noile structuri imaginare ale fantasticului științific românesc, de la începutul secolului trecut: „Ceea ce impresionează în *basmele S.F.* ale lui I.C. Vissarion este atmosfera de utopie vag religioasă, ingenuitatea amestecului de termeni tehnici și de obscurități folclorice, naivitatea demersului epic care se îndreaptă, ca în orice basm, spre un final în care *răul* este întotdeauna învins. Esențială rămâne însă încrederea nelimitată în știință, exprimată aproape aforistic în *Ber-Căciulă-Împărat* sau în *Agerul Pământului*: «totul se poate, dar în anumite condiții»” (Manolescu, 1980: 238-239).

Pornind de la bazele folclorice tradiționale românești, I.C. Vissarion introduce în acțiunea basmelor, în locul personajelor și al întâmplărilor supranaturale, numeroase elemente științifico-fantastice și structuri ficționale, caracteristice speculațiilor anticipative, care l-au determinat pe Victor Crăciun să considere o serie de lucrări literare, între care *Ber-Căciulă-Împărat*, *Zapis Împărat*, *Agerul Pământului*, *Magia Neagră* sau *Ion Năzdrăvanul*, drept „basme științifice alcătuite pe o bază folcloric-imaginativ-intuitivă specific românească” (Crăciun, 1983: xxxiv). Pornind de la considerațiile lui George Călinescu (1965), care distingea trei componente cronotopice specifice basmului românesc, recunoscându-le în planul celor trei „tărâmurii” ale fabulației populare („tărâmul real”, „tărâmul fantastic-miraculos” și „tărâmul mitic-istoric”), același Victor Crăciun (1985: xxi) va observa că „basmele lui I.C. Vissarion vin cu o particularitate nouă, oferind o specie nouă a acestui gen. Ele adaugă, pentru prima dată în literatura română, tărâmul științifico-fantastic.”

Vom reține, în concluzie, că analiza licențelor ficționale propuse de I.C. Vissarion revelează o serie de aspecte semnificative ale relației particulare dintre basm și literatura SF, o problematică relativ inedită asupra căreia am intenționat să ne oprim – de data aceasta, cu o aplicație vizând tipologia personajelor din *Agerul Pământului* și schema lor caracterologică – dintr-o perspectivă preponderent textual-tematică, orientată interpretativ de două dintre contribuțiile majore din acest domeniu, aparținându-le lui Florin Manolescu (1980) și lui Victor Crăciun (1983, 1985, 1987). Mai reținem în acest sens și faptul că în acest teritoriu literar de frontieră se regăsesc, aparținând creației unor precursori și/sau a unor contemporani ai lui I.C. Vissarion, numeroase – și la fel de surprinzătoare – opere literare din același areal ficțional, între care menționăm, selectiv: *Palatul fermecat*, *Cometa lui Odorescu* (din *Cartea de aur*, 1902) sau *Oceania-Pacific-Dreadnought* (1913) – de Alexandru Macedonski, *Pământul a vorbit! Schiță din Marte* (1909) și *Un asasinat patriotic* (1917) – de Victor Eftimiu, *În anul 4000 sau O călătorie la Venus* (1899), *O tragedie cerească. Poveste astronomică* (1914) sau *Puterea științei. Poveste fantastică* (1916) – de Victor Anestin și, mai ales, *Un român în Lună (roman astronomic)* (1914) – de Henric Stahl, primul roman clasic SF din literatura română. Seria ar putea continua desigur și cu alte repere semnificative ale

genului, aproximativ din aceeași perioadă, între care remarcabile sunt: *Brațul Andromedei* (1930) de Gib Mihăescu, *Baletul mecanic* (1931) de Cezar Petrescu, *Tablete din Țara de Kuty* (1933) de Tudor Arghezi, *Vecinul* (1938) de Victor Papilian sau *Orașele înecate* (1937) de Felix Aderca.

Asupra unor dimensiuni textual-tematice specifice acestor creații literare vom reveni însă într-o altă ordine interpretativă și, firește, cu o altă ocazie.

Bibliografie

- Breaz, Mircea (2011). *Literatura pentru copii. Repere teoretice și metodologice*. Cluj-Napoca: Editura ASCR.
- Butor, Michel (1979). *Repertoriu*. București: Editura Univers.
- Caillois, Roger (1970). *Antologia nuvelei fantastice*. București: Editura Univers.
- Caillois, Roger (1971). *În inima fantasticului*. București: Editura Meridiane.
- Călinescu, George (1965). *Estetica basmului*. București: E.P.L.
- Crăciun, Victor (1983). Studiu introductiv. În: I.C. Vissarion. *Scieri alese I*. (pp. V-XL). București: Editura Minerva.
- Crăciun, Victor (1985). Prefață. În: I.C. Vissarion. *Scieri alese II*. (pp. V-XXII). București: Editura Minerva.
- Crăciun, Victor (1987). Postfață. În: I.C. Vissarion. *Scieri alese III*. (pp. 403-421). București: Editura Minerva.
- Durand, Gilbert (1977). *Structurile antropologice ale imaginarului*. București: Editura Univers.
- Eliade, Mircea (1943). *Comentarii la legenda meșterului Manole*. București: Editura Publicom.
- Eliade, Mircea (1978). *Aspecte ale mitului*. București: Editura Univers.
- Grigorescu, Dan (1989). Prefață. În: Lawrence Durrell, *Justine* (pp. 5-37). București: Editura Cartea Românească.
- Kernbach, Victor (1978). *Miturile esențiale*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Kernbach, Victor (1994). *Universul mitic al românilor*. București: Editura Științifică.
- Klein, Gérard (1999). *Uciștii de timp*. București: Editura Nemira.
- Manolescu, Florin (1980). *Literatura S.F.* București: Editura Univers.
- Marino, Adrian (1973). *Dicționar de idei literare*. București: Editura Eminescu.
- Micu, Dumitru (1996). *Scurtă istorie a literaturii române. III*. București: Editura Iriana.
- Todorov, Tzvetan (1973). *Introducere în literatura fantastică*. București: Editura Univers.
- Vissarion, Iancu Constantin (1983). *Scieri alese I*. Ediție îngrijită de Viorica Florea. Antologie, studiu introductiv, tabel cronologic, note de Victor Crăciun. București: Editura Minerva.
- Vissarion, Iancu Constantin (1985). *Scieri alese II*. Ediție îngrijită de Viorica Florea. Antologie, prefață, note de Victor Crăciun. București: Editura Minerva.
- Vissarion, Iancu Constantin (1987). *Scieri alese III*. Ediție îngrijită de Viorica Florea. Antologie, postfață, note de Victor Crăciun. București: Editura Minerva.
- Vulcănescu, Romulus (1987). *Mitologie română*. București: Editura Academiei R.S.R.